

ШЕКСПІР В УКРАЇНЦІВ

Українці — народ молодий. Якщо вірити різним жартунам, то їх «винайдено» щойно в 1848 році*. Та цей молодий народ, між іншим, помітний і тим, що він має доволі стару літературу. Принаймні мав він уже в XII ст. літописну літературу, яку сміло можна покласти поруч із подібними творами Льва Диякона*, Сакса Граматика* і Фруасара*; мав також двірську поезію, яка із-за несприятливих умов пізніших часів дійшла до нас тільки в уривках; мав визначних релігійних бесідників і моралістів, і доволі багату розповідну і повчальну літературу, яка, щоправда, була надбанням наскрізь запозиченим, однак мала ту цінну прикмету, що в часі, коли ще не була написана Дантова праця «De vulgari eloquentia», вона була складена мовою наскрізь зрозумілою також і для простого українського люду.

Згодом, в половині XIV ст., настали сумні часи; прийшла монгольська руїна, литовські бої і початки польського панування. Духовне життя Південної Русі (цей географічний термін мусить на цей час заступити поняття нації) вправді не згасло, та тільки слабо тліло під попелом безчисленних згарищ. Щойно друга половина XVI ст. внесла тут нове життя. Був це час, коли Польща була на добрій дорозі стати великою європейською державою, коли на деякий час могло здаватися, що розквітаючі міста зможуть протиставитись всесторонній перевазі шляхти, поруч із нею і проти її волі здобути вплив на хід державної машини і з часом створити тривку опору навіть для королівської влади. Була це тільки коротка хвиля, бо вже прибіжно в половині XVII ст. цей антагонізм був вирішений

не на користь міст. Цим самим була остаточно вирішена доля Польщі ще перед злосчастним козацьким повстанням з 1648 р., став неминучим занепад і упадок її державного життя.

Так-то в другій половині XVI ст. пережила також і українська література коротку добу Відродження. І не монастирі і княжі двори, як це було в часі від XII до XIV ст., а міста, ремісничі братства, школи і друкарні були розсадниками цієї нової літератури. Її хресним батьком був український магнат князь Костянтин Острозький*, що в 1580 р. видав першу повну Біблію церковнослов'янською мовою. Її розвиток супроводили й обумовлювали нагальні весняні бурі — церковні і релігійні спори за реформу календаря, за унію з Римом, за права ієрархії і духовенства, а незабаром і за права світських членів церкви і їхній голос в церковних і релігійних справах, головню ж за те, щоби зберегти чистоту віри і церковної богослужби там, де духовні особи виявляли незнання справи або й ворожі погляди. Львівський сідлярський майстер, Юрій Рогатинець, сучасник Шекспіра, прозваний одним молдавським князем іронічно «українським папою», писав* около 1600 р. про загальну народну освіту, як про необхідну основу національного життя. «Наші князі і магнати будували церкви і забезпечували їх цінними ризами і книгами. А який був вислід цього? Багатство наших церков принадажувало чужинних напасників; вони нападали на наші землі, грабували і палили церкви, а ми мали з цього шкоду. Якби вони будували школи і виховували народ в освіті, то наша стара державність була б вдержалася при житті». А другий сучасник великого британця, афонський монах Іван Вишенський, написав, як на православною монаха, все ж небуденну думку: «Якщо вас єпископи* й попи зводять на манівці, то залишіть їх. Краще вам пробиватися до Христа без єпископів і попів, ніж з єпископами і попами та з цілою парадой попасти в пашеку чортові».

Протестантські, аріанські думки неслися тоді в повітрі також і над блаженними полями Південної Русі. Вищезгаданий Рогатинець в своєму полемічному творі, зверненому проти унії, відкидав теж признану й православною церквою легенду про побут і мучеництво в Римі апостола Петра — тут він опирався на думку протестантського теолога Люббарта. За посередництвом Польщі, а частково й Чехії, на-

пливала в Південну Русь ціла повінь популярних писань — теологічні трактати, проповіді, катехизми, полеміки, виклади Св. письма, а разом з тим також релігійна драма з обов'язковими соковито-комічними інтермедіями, вертепами, діалогами, панегіриками, короткими оповіданнями, сміховинками, сатирами і жартами. Багато з того міщани читали латинською мовою (також і грецькою, — бо ж у Львові була греко-руська школа!), що для «простого» люду дещо було перекладено або таки передавалося йому усно (в проповідях, диспутах і т. п.). Тому-то й не повинно нас дивувати, якщо в безлічі цього західноєвропейського на наш ґрунт перенесеного надбання знайшлася й деяка частина мотивів, які одночасно в далекій Англії закріплював у безсмертних шедеврах драматичного мистецтва решті Європи зовсім невідомий «комедіант» Шекспір. Багато з цих мотивів залишилися живими й сьогодні в народних переказах, приміром історія з Шілоком (договір про фунт м'яса), історія Імогени (заклад про жіночу вірність), приборкання непокірної, історія Ліра та ін.

Звичайно, від цих примітивних початків до пізнання самого Шекспіра було ще далеко, дуже далеко. До цього часу треба ще було перейти широке море крові й злиднів, так звану добу руїни*, що виповняє майже цілу другу половину XVII ст., яка Україну по цей бік Дніпра перетворила майже в пустелю. Опісля треба було пережити ще одне століття важкої недуги й обезсилення, поки під кінець XVIII ст. не стали прокидатися перші паростки нового відродження української літератури, цим разом значно певніше, чим попередніми часами, основані на чистій народній мові і сучасних демократичних принципах. А потім треба було ще одного століття, під час котрого «молода» українсько-руська література могла розвиватися тільки поволі і в найважчій боротьбі за своє існування. Та це століття тягнулося чортівськи довго, і воно не минуло ще й досі, і є признаки на те, що воно може потривати навіть 150 літ або ще й довше!

Як виглядала ця боротьба за існування, можна пізнати вже з цього факту, що найбільший поет цієї «молодої» української літератури, Тарас Шевченко, щойно серед мертвих киргизьких степів за Аральським озером, куди його за написання одної вільнодумної поеми* було заслано на довічну військову службу в карній роті (з одночасною заборонаю що-небудь писати або малювати!), поневолі

знайшов час на студії творів «божественного Шекспіра» в російському перекладі*.

Шевченків товариш по праці й недолі, П. Куліш, був тим, хто довгі літа після Шевченкової смерті постановив дати українському народові перший повний переклад творів Шекспіра. Куліш був людиною вельми талановитою і з великими планами. Він відзначався невтомною енергією і силою волі, непохитною вірою в себе самого і в свою місію та пристрасною любов'ю до цивілізації. Як поет, повістьяр, етнограф і редактор він неодноразово добивався видатних успіхів; приміром, російська література завдячує йому перше критично переглянуте повне зібрання творів Гоголя*. Притім був він визначним знавцем української мови, як рідко хто інший, а самостійною працею засвоїв собі також небуденне в тодійшній Росії знання багатьох європейських мов так, що міг перекладати з мов: німецької, польської, англійської, французької і латинської. Вістка про те, що Куліш працює над перекладом Шекспіра, розбудила на Україні радісні надії; незабаром знайшовся теж один меценат, що на видання цього твору пожертвував 6000 рублів. З цими грошми прибув Куліш 1881 р. до Львова і заходився видавати вже готові переклади, а інші викінчувати до друку.

Однак вийшло інакше. Куліша — людину амбітну і зовсім не обізнану з тайними ходами політики, декілька польських шляхтичів зуміли схилити на те, щоби дати почин до польсько-української угоди в Галичині*. Чарівне слово «культура» мало стати золотим мостом, по котрому — як запевняли Куліша або в чому він намагався запевнити отих шляхтичів — мав зійтися разом український селянський, а значить, варварський народ з польською високоцивілізованою шляхтою. Як ці відносини мали б складатися далі, над цим Куліш не замислювався, а його хитрі контрагенти не дозволяли заграти йому цю їхню музику майбутнього. Вони пообіцяли йому на проведення цієї акції один мільйон гульденів, але остерігалися, щоб не виплатити готівкою ані одного гульдена. І так мусив Куліш, що загалом був у своєму житті слабим рахівником, перші кошти переговорів, які він, зрештою, провадив без найменшої згоди з українцями, як також і кошти публікацій, що мали промостити шлях цій великій акції, покривати з власних фондів, тобто з грошей, призначених на видання Шекспіра. З властивим йому завзяттям він поставив від-

разу все, навіть плановане видання Шекспіра, на службу своїй дитинно-наївній політичній місії.

В оді Шекспіру, яку опублікував ще перед появою свого перекладу, він писав:

Шекспіре, батьку наш*, усім народам рідний!
Чи чуєш, як зове тебе народ незгідний,
Приблуда степовий, наслідник розбишацький,
Що й досі чествує свій путь і дух козацький.
Світло творчества, Гомере новосвіту!
Прийми нас під свою опіку знакомиту.
Дай у твоїм храму нам варварства позбутись,
На кращі почуття і задуми здобутись.
Нехай нас укротить душа твоя велика,
Нехай покине нас козацька воля дика,
Що кров'ю тішилась, хвалилась пожарами,
Туманила людей брехливими вістями.
Піснями славила безумне гайдамацтво,
Кляла культурників, як людоджерне панство.
З культурників еси найбільший воевода;
Ти — пишний цвіт і плід великого народа.
Дай очі правнукам хижацьким просвітити,
Твій розум праведний сліпим благовістити.

Ці вірші були дещо неясні, однак їхня ціль — висипати на голову цілому українському народові, зовсім не повинному в тих жахливих діях і ворожому ставленні до культури, декілька доброзичливих лайок — була ясна. Щоби зрозуміти смисл цієї оди, треба знати, що Куліш в низці своїх ніби історичних праць (він був також аматором-історіографом без історичної підготовки і методу) обстоював тезу, що українське козацтво було реакцією варварства проти репрезентованої польськими панами культури, а вся сучасна російсько-українська історіографія, яка в козацтві добачує перше пробудження українського національного почуття і спробу демократичної організації, це, власливо, апофеоз розбишацтва і варварства. Тепер має також і Шекспір виступити в ролі головного свідка так витлумаченої культури проти Костомарова*, Шевченка (бо ж їх таврував Куліш як поклонників розбишацтва і змішував з болотом) і всього українського народу. Цей свій намір виклав Куліш ще більш соковито в оді «До рідного народу, подаючи йому український переклад Шекспірових творів»:

Народе без пуття*, без честі і поваги,
Без правди в письменах, завітах предків диких,
Ти, що повстав еси з безумної одваги
Гірких п'яниць, сіпак і розбишак великих!

На ж дзеркало: воно всевітнє, визирайся
І зрозумій, який ти азійт мізерний,
Розбоек по світах широких не пишайся,

Забудь свій манівець, козацький пролаз темний,
І на культурную путь Владимирську вертайся.

Як бачимо, пілюлі, які Куліш додав до свого перекладу Шекспіра, не були солодкими. Та тепер настало розчарування. Заповідженого з таким шумом перекладу появився, властиво, тільки перший том з трьома драмами («Отелло», «Троїл та Крессіда» і «Комедія помилок»), який виявився зовсім замалим на такі великі обіцянки. Куліш був, як в історіографії, так і в іноземних мовах, самоуком; він опановував багато мов для потреби, але жодною не володів досконало і зовсім не доріс до такого визначного майстра мови, яким був Шекспір. До того ж в Куліша був цілковитий брак гумору і свого роду чванлива, черства мовна манера, яку він виробив собі при постійному занятті Святим письмом і яку переніс і на свій переклад Шекспіра. Вийшло таке, що він перекладав Шекспіра, послуговуючись справді оригіналом, однак переважно з російських перекладів, і виявив себе зовсім безпорадним при перекладі численних Шекспірових дотепів, мовних каламбурів і натяків, тонкі звороти передавав загалом незугарно, до того ж послуговувався при своїй праці зманерованою стародавньою мовою, від якої читання його перекладів ставало тяжким, часто навіть неприємним.

Між тим, прийшов й єдино можливий кінець також його політичному експериментові: Куліш побачив, що його ошукали старі майстри політичної інтриги; він витратив гроші, і знеохочений покинув Львів і повернувся в Росію. Останні роки свого життя посвятив він в сільській самоті переробці свого перекладу Біблії, а також перекладів Шекспіра та інших поетів (Гейне, Гете, Шіллера і Байрона). Він помер в 1897 році.

Лише через два роки після смерті П. Куліша стало можливим видістати з його спадщини переклади Шекспіра і видати їх друком. Також і цим разом знайшовся безіменний добродій, що пожертвував на покриття коштів видавництва 4000 флоренів. В спадщині знайшлося десять драм в повному перекладі, а саме: «Гамлет», «Макбет», «Король Лір», «Коріолан», «Юлій Цезар», «Антоній і Клеопатра», «Ромео та Джульєтта», «Приборкана гоструха», «Багато

галасу знічев'я» і «Міра за міру». В Росії годі було й думати про друк цих перекладів; там ще й досі залишається в силі указ від 16 травня 1876 року, який забороняє всі переклади з чужих мов на українську. Тому-то й решта Кулішевих перекладів Шекспіра появились у Львові. Редакцію цих перекладів було доручено авторові цих рядків. Він порівняв переклад вірш за віршем із оригіналом, і хоча й мусив залишити багато дечого, що мало відхилення від тексту, все ж не одне місце виправив і багато пояснив у примітках, а крім того, у вступних статтях, долучених до кожної драми, подав у популярній формі необхідні інформації про даний твір на основі найновіших досліджень творчості Шекспіра. Таким чином, також серед українців покладено основу для знайомства з Шекспіром, і хоча вони й досі не можуть похвалитися повним перекладом Шекспірових творів, то все ж найвизначніші шедеври великого британця доступні і їм їхньою рідною мовою.

Однак добродій, що пожертвував гроші на це видання, пішов ще один крок далі і призначив цей капітал разом із чистим доходом, що передбачувався з цього видання, на створення фонду імені Шекспіра* з метою сприяти появі добрих перекладів на українську мову класичних творів чужих літератур. В першу чергу мають бути видані інші Кулішеві переклади* (Байрона «Чайльд Гарольд» і Шіллера «Вільгельм Телль», який, втім, досі вже появилвся в двох перекладах* на українську мову).